

**Badania konserwatorskie oraz wytyczne
konserwatorskie dla remontu budynku dawnego zboru
mennonickiego w Nowym Wymysłu**

Czerwiec 2023
Opracowanie konserwatorskie chronione prawem autorskim

Karta identyfikacyjna dokumentacji konserwatorskiej

Przedmiot opracowania: Opracowanie zawiera badania stratygraficzne poszczególnych elementów elewacji. Na ich podstawie oraz oględzinach obiektu, sformułowano wytyczne konserwatorskie uwzględniające oryginalny, zabytkowy charakter budynku. Sporządzona ekspertyza zawiera wskazówki przy wykonywaniu prac remontowych i konserwatorskich.

Adres: Nowe Wymysle, gm. Gąbin, woj. Mazowieckie, działka nr Ew. 262, jedn. Ew. 141906_5 Gąbin

Nr ewidencji zabytku: brak wpisu

Właściciel obiektu: Samorząd Województwa Mazowieckiego

Data budowy: 1864

Autor opracowania: mgr Błażej Wasiak, nr dyplomu: 1400/114463/2007, dokumentacja fotograficzna Natalia Łącka

Data opracowania: czerwiec 2023

Zakres opracowania: opracowanie fotograficzne, badania stratygraficzne, wytyczne konserwatorskie

1.0. Informacje ogólne

1.1. Podstawa opracowania:

Podstawą opracowania jest zlecenie i umowa zawarta pomiędzy wykonawcą opracowania a firmą AS Arch Adrianna Sejbuk ul. Kutnowska 102, 09-500 Gostynin, nip 9710705022

1.2. Przedmiot opracowania

Przedmiotem opracowania są badania stratygraficzne elementów wystroju elewacji budynku dawnego zboru Mennonitów w Nowym Wymyslu, oraz przygotowanie na podstawie analizy wyników badań, programu prac konserwatorskich.

1.3. Zakres prac badawczych

Badania wykonano w dniach 25-26 maja 2023 roku. Podstawowym celem badań jest zebranie informacji o materiałach i technologiach zastosowanych przy budowie budynku, oraz ustaleniu pierwotnej kolorystyki budowli.

2.0. Opis obiektu

2.1. Lokalizacja

Budynek położony jest w środkowej części wsi, na prostokątnej, nieogrodzonej, działce pod nr Ew. 262, o powierzchni 690 m². Południową granicę działki wyznacza droga gminna, od strony wschodniej i zachodniej graniczy z gospodarstwami rolnymi, a od północnej z łąką.

2.2. Podstawowe dane techniczne

Długość: 15,24 m.

Szerokość: 10,13 m

Wysokość nawy (wewnątrz): 4,76 m.

Wysokość do kalenicy dachu: 10,01 m

Powierzchnia zabudowy: 154,42 m²

Powierzchnia użytkowa: 119,85 m²

Liczba kondygnacji naziemnych: 1

Liczba kondygnacji podziemnych: 0

2.3. Historia obiektu

Wieś Nowe Wymyśle założona została w 1781 roku, przez właściciela dóbr Czermino, Kajetana Dębowskiego, który z części swoich gruntów o gorszej jakości ziemi i nieużytków rolnych wydzielił osadę Holendry Czermińskie. Do nowo powstałej miejscowości dziedzic sprowadził siedemnastu olędrów¹. W ramach kontraktu zawartego z właścicielem, koloniści zobowiązali się do wykarczowania lasu na przydzielonym terenie, w zamian za zwolnienie z płacenia czynszu przez siedem lat². Po karczunku przeprowadzano pomiar gruntów, a na jego podstawie ustalano czynsz i inne posługi dla poszczególnych osadników. Mieszkańcy osady mieli dużą swobodę prawną i samorządową, podlegali bezpośrednio sądom ziemskim z pominięciem sądów pańskich. Wieś zasiedlona została przez osadników wyznania ewangelicko-augsburskiego. Z początkiem XIX wieku, Nowe Wymyśle leżące w obrębie województwa rawskiego znalazło się pod administracją pruską, a majątek Czermino w 1802 roku, kupił landrat Fryderyk Wendesse. W latach 1808-1829, Wymyśle zamieszkiwały rodziny o różnych wyznaniach: ok. 50 rodzin mennonickich, ok. 50- ewangelickich, 60- o nieznanym wyznaniu³. Przez kolejne dziesięciolecia następował proces wykupywania gospodarstw przez menonitów z rąk ewangelików, stąd Nowe Wymyśle stało się jednym z ważniejszych ośrodków mennonickich na Mazowszu. Większość osadników przybyła z terenów dzisiejszego Pomorza, z okolic Grudziądza i Chełmna. Społeczność ta powiązana była więzami religijnymi z jednym z nurtów anabaptyzmu. Prześladowania na terenie Prus Zachodnich, m. in. ograniczenie prawa do nabywania a nawet dzierżawienia ziemi, objęcie ich od 1789 roku, obowiązkiem służby wojskowej, na którą nie pozwalała wyznawana przez nich doktryna, podwojenie podatku kościelnego, spowodowały napływ ludności mennonickiej na Mazowsze⁴. Przejście na ziemię polskie chroniło przed rekrutacją do armii pruskiej, a jednocześnie otwierało możliwość nabycia tak potrzebnych gruntów. Mieszkańcy osady zajmowali się tradycyjnymi formami gospodarki: hodowlą krów, produkcją sera holenderskiego, sadownictwem, uprawą plantacji wierzby.

Pierwszy, drewniany zbór mennonicki w Wymyśle, powstał w 1813 roku. Wzniesiony został przez osadników którzy przenieśli się ze wsi położonych bliżej Wisły (m. in. Sądów)⁵. Wyznawcy budujący zbór, należeli do odłamu tzw. staroflamandczyków, we wsi było kilku wyznawców z grupy starofryzyjskiej. W pierwszej połowie XIX wieku, różnice między wyznawcami tych odłamów uległy zatarciu, doprowadzając do powstania jednego kościoła skupiającego całą społeczność mennonicką. Dom modlitwy podzielony był na dwie części. W jednej części odbywały się spotkania religijne, druga część przeznaczona była na szkołę dla dzieci. Budynek spłonął w 1845 roku. Nowy murowany zbór, wzniesiono w 1864 roku, w centrum wsi, na działce najzamożniejszego mieszkańca wsi Michaela Lotera, który równocześnie przekazał znaczną część środków finansowych na materiały budowlane.

W pierwszej połowie XIX wieku istnieją dwie wsie pod nazwą Wymyśle- „1. Polskie i 2. Niemieckie, dwie wsie nad rzeką Nidą, pow. gostyński, gm. Czermino, par. katolicka Czermino, ewang. Gombin. Wym. Polskie ma 15, dm., 154 mk. Katolików 229 mr. W roku 1827 było 8

¹ P. Fijałkowski, *Ewangelicy na południowo-wschodnim Mazowszu w XVIII–XIX w.*, „Przegląd Historyczny”, t. 82, 1991, nr 1, s. 126.

² Wojciech Marchlewski, *Mennonici w Polsce. O powstaniu społeczności Mennonitów Wymyśla Nowego w: Etnografia Polska*, t. XXX, z. 2, str. 135

⁴ Krzysztof Paweł Woźniak, *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą, od lat 70. XVIII wieku do 1866 roku. Proces i interpretacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013, str. 27

⁵ www.holland.org.pl

dm., 91 mk. Wymyśle Niemieckie ma 28 dm., 359 mk., menonitów, 585 mr. We wsi szkoła i dom modlitwy murowany. Gleba piaszczysta. Znaczny obszar łąk z warstwą torfu grubą na 4 łokcie. Sady owocowe, plantacje wierzby, wyrób sera holenderskiego. W roku 1827 było 27 dm., 335 mk.⁶”.

W drugiej połowie XIX wieku, postępował proces rozluźnienia więzów religijnych w grupie. Główną przyczyną tego zjawiska, był brak wiodącego ośrodka religijnego. Osiadły tryb życia z jednej strony, spowodował wzrost zamożności społeczności, z drugiej zaś członkowie grupy przestali ściśle przestrzegać doktryny wiary. Po 1860 roku, nasiliły się w prądy reformatorskie, mające związki z ruchem baptystycznym, co przyczyniło się do powstania Kościoła Braterskiego (Mennoniten Bruder Gemeinde-MGB). Od lat 80-tych XIX wieku, następował proces przechodzenia wiernych Nowego Wymysła do Kościoła Braterskiego. Dom modlitwy przeszedł pod zwierzchność MGB, gdy w 1907 roku, starszy zboru menonitów przeszedł do nowego odłamu⁷.

W czasie I wojny światowej, budynek został częściowo rozebrany przez wojska niemieckie. Konstrukcja dachu została użyta do wzmocnienia okopów, a blaszane pokrycie przetopiono. W 1924 roku, dzięki pomocy finansowej społeczności mennonickiej z USA i Kanady, zbór został wyremontowany. W okresie międzywojennym wielu członków rodzin mennonickich z Nowego Wymysła, wyemigrowało do Kanady i USA. Po II wojnie światowej, społeczność mennonicka zmuszona została do emigracji, a ich gospodarstwa rolne, dekretem o reformie rolnej z 1944 roku, zostały przekazane polskim rolnikom. Zbór w 1946 roku, został konsekrowany na kaplicę rzymskokatolicką. W 1948 roku, przejęła go Gromadzka Rada Narodowa w Czermnie, a w 1954 roku, po remoncie, został adaptowany na świetlicę szkolną. W połowie lat 70-tych XX w., w obiekcie urządzono punkt skupu ziół dla „Herbapolu”. Od końca lat 90-tych, jest nieużytkowany, dewastowany, popada w ruinę.

2.4. Opis, analiza formy, funkcji i treści

Budynek zbudowany na planie prostokąta, jednokondygnacyjny, nakryty dachem trzyspadowym, pokryty blachą łączoną na rąbek. Zbór orientowany, o zwartej bryle składającej się z prostopadłościennego korpusu, osadzonego na kamiennym, otynkowanym cokole. Fasadę budynku wyznacza elewacja zachodnia, o reprezentacyjnym charakterze. Jest trójosiowa, symetryczna, zwieńczona trójkątnym szczytem. W zwieńczeniu szczytu osadzono na profilowanej podstawie, metalowy krzyż o ramionach zakończonych treflowo. Ściana elewacji ujęta czterema pilastrami, o boniowanych płaszczyznach, które wyznaczają symetryczne, prostokątne płyciny z otworami okiennymi i drzwiami. Pierwotne wejście do budynku znajdowało się na osi budynku, poprzedzone murowanymi schodami o kształcie półkolistym z dwoma stopniami. Nad wejściem głównym, oś w partii szczytu, podkreślona prostokątnym otworem okiennym, zamkniętym łukiem ostrym. Osie skrajne wyznaczają symetryczne, kwadratowe otwory okienne parteru i piętra. Otwory okienne i drzwiowe ujęte profilowanymi opaskami. Płaszczyzna ściany parteru oddzielona od szczytu profilowanym gzymsem kordonowym. Ściana szczytowa, zaakcentowana profilowaną opaską. Pozostałe elewacje jednokondygnacyjne, o jednolitym charakterze. Elewacja północna i południowa, pierwotnie trójosiowe (w elewacji południowej, przepruto dwa wtórne otwory drzwiowe w

⁶ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, nakład Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, Warszawa 1880-1914, t. XIV, str. 97

⁷ Wojciech Marchlewski, tamże, str., 144

latach 50-tych XX w.), elewacja wschodnia dwuosiowa. Prostokątne otwory okienne, obwiedzione opaskami tynkowymi i profilowanymi gzymsami podokiennymi, stanowią pionową artykulację ścian. Podział wertykalny ścian zaznaczony poprzez kamienny cokół w partii przyziemia, profilowaną opaskę biegnącą nad otworami okiennymi wszystkich elewacji, oraz gzyms wieńczący, biegnący również przez wszystkie ściany elewacji. Ściany elewacji bocznych i wschodniej, posiadają dekoracyjnie opracowany tynk w formie boniowania. Między profilowaną opaską a gzymsem wieńczącym, pozostał szeroki pas, opracowany w tynku na gładko, tworzący rodzaj fryzu.

Wnętrze jednoprzestrzenne z wydzielonymi pierwotnie, od strony zachodniej trzema pomieszczeniami: sienią do której prowadziło główne wejście. Po stronie południowej znajduje się pomieszczenie z jednobiegowymi, drewnianymi, schodami prowadzącymi na chór. Po stronie północnej, pierwotnie mieściła się biblioteka. Nad pomieszczeniami znajdowała się empora chóru muzycznego z drewnianą balustradą o ramowo płycinowym podziale, ujętą półtralkami (obecnie nieistniejącą). Sala modlitwna zajmuje środkową i wschodnią część budynku z niewyodrębnionym prezbiterium. Jest to pomieszczenie jednoprzestrzenne, nakryte tynkowanym stropem drewnianym. Stolarka okienna, drewniana o konstrukcji ościeżnicowej ze stałym słupkiem, dwuskrzydłowa, pierwotnie ośmiokwaterowa. Okna umieszczone w prostokątnych rozglifionych wnękach, zamkniętych odcinkowo.

Ściana zachodnia podzielona czterema pilastrami z profilowanym gzymsem.

Ściany domu modlitwy posiadają zachowaną fragmentaryczne polichromię. W partii przyziemia do wysokości okien, salę obiega pas lamperii z marmoryzacją, malowany farbami olejnymi. Powyżej lamperii, ściany i sufit malowane gładko farbą klejową. W partii międzyokiennej zachował się napis w języku niemieckim: "Wir predigen Christui", w tłumaczeniu na język polski: My głosimy Chrystusa. Pod gzymsem i na jego profilowaniu, zachowana dekoracja malarska, złożona z powtarzających się stylizowanych plakiet i lilijek. Polichromie znajdują się również na fasecie i suficie w postaci malowanej bordiury o motywie geometrycznym. Zachowały się fragmentarycznie elementy bordiury nad lamperią z marmoryzacją, oraz w pomieszczeniach pomocniczych.

Konstrukcja dachu z 1924 roku, wykonana z drewna sosnowego, stolcowa, jednolita dla całego obiektu.

2.5. Technika i technologia wykonania.

Budynek wzniesiono z cegły ceramicznej pełnej na zaprawie wapiennej. Ściany budynku osadzone na kamiennym fundamencie z granitowych kamieni spojonych zaprawą wapienną, który ponad poziomem gruntu przechodzi w podmurówkę o wysokości ok. 50 cm. Wzniesiony jest z łupanych kamieni narzutowych ze spoiną wapienną, zwieńczony rolką z cegły pełnej ustawionej na sztorc.

Elewacje pokryte wapienno-cementowymi wyprawami tynkarskimi. Elementy i detale architektoniczne (gzymsy, boniowanie, opaski okienne, nadproża), wykonano w formie elementów wyciągniętych szablonem.

2.6. Stan zachowania obiektu.

Stan zachowania budynku jest bardzo zły. Główną, przyczyną, która doprowadziła do katastrofalnego stanu obiektu, jest zniszczone pokrycie dachowe. Uszkodzony dach, spowodował zniszczenia zarówno na ścianach elewacji zewnętrznych, jak i wewnątrz budynku. Brakujące fragmenty blachy występują zarówno w połaci północnej, jak i południowej. Lejąca się woda opadowa do wnętrza budynku, wsiąka w elementy więźby dachowej i przyczynia się do jej destrukcji. Szczególnie widoczne jest to w narożniku północno-zachodnim, gdzie drewniane wiązary konstrukcji więźby uległy zniszczeniu. Część środkowa belek wiązarowych opuściła się, powodując przechylenie i przewrócenie części elementów konstrukcyjnych. Spowodowane jest to kradzieżą dwuteownikowej stalowej szyny. Wzmocnienie zamontowane

było wzdłuż budynku, do którego przykręcone były belki stropowe. Drewno z którego zbudowana jest więźba dachowa i strop, zostało zaatakowane przez mchy, porosty. Widoczne są ślady żerowania owadów, w wielu miejscach widoczne są wykwity grzybów.

W partiach wschodniej i zachodniej, stałe zamakanie stropu, doprowadziło do jego zarwania. Wzdłuż ściany wschodniej południowej, przez całą długość sufitu, na wysokości fasety, biegnie pęknięcie, świadczące o zapadaniu się konstrukcji stropu. Dwa drewniane filary, które podtrzymywały strop w zachodniej części sali modlitewnej, na osi wejścia głównego, zostały zdemontowane, a fragment jednego z nich leży na ziemi.

Powierzchnie wszystkich ścian, zarówno od strony zewnętrznej jak i wewnętrznej pokryte są nawarstwieniami atmosferycznymi, które doprowadzają do degradacji detali architektonicznych, wypraw tynkarskich, oraz polichromii. Utraciły one swe walory estetyczne i właściwości zabezpieczające. W miejscach gdzie zniszczeniu uległo pokrycie dachu, wyprawy tynkarskie zostały całkowicie wypłukane a istniejące partie tynków zewnętrznych, są odspojone, spoiwo wapienne wymyte, co kwalifikuje je wyłącznie do wymiany. Za zły stan wypraw tynkarskich odpowiada również brak systemu odprowadzania wody opadowej. Liczne ubytki tynków i elementów architektonicznych, wskazują na konieczność podjęcia prac konserwatorsko-budowlanych. Widoczne są liczne spękania ścian i elementów architektonicznych (pilastry, opaski okienne, gzymsy). Rosnące samosiejki drzew na koronie murów, rozsadzają swymi korzeniami fragmenty gzymsu wieńczącego. Szczególnie jest to widoczne od strony północnej, gdzie w wielu miejscach brakuje cegieł.

W partii przyziemia, ciosane kamienie narzutowe stanowiące fundament i podmurówkę, zostały wtórnie otynkowane zaprawą cementową o dużo mocniejszych właściwościach fizyko-chemicznych, powodujących destrukcję oryginalnej substancji zabytkowej. W wielu miejscach spoina uległa uszkodzeniu. Fundament nie posiada izolacji przeciwwilgociowej pionowej i poziomej, przez co wążki ceglane nad kamienną podmurówką, ulegają procesowi kapilarnego podciągania wilgoci z gruntu. Cegła uległa złuszczeniu, bądź całkowitemu zniszczeniu.

Przeprowadzone pomiary wilgotności ścian i stropu, wykazały wysoki stopień zawilgocenia, powyżej dopuszczalnej normy.

Drewniane elementy wyposażenia wnętrza budynku zachowane są w stanie szczątkowym i wymagają całkowitego odtworzenia. Dotyczy to schodów prowadzących na chór, balustrady empory, podłóg, oraz stolarki okiennej i drzwiowej.

Wystrój malarski ścian sali głównej zachowany fragmentarycznie. Czynniki atmosferyczne przyczyniły się do zatarcia dekoracji malarskiej w górnych partiach ścian. Oryginalna kolorystyka polichromii w wielu miejscach nie jest czytelna, a warstwa malarska została wypłukana. Zawilgocone tynki uległy procesowi destrukcji, widoczne są liczne zacieki, wykwity glonów i grzybów. Dekoracja malarska sufitu w każdej chwili może ulec zniszczeniu, ze względu na katastrofalny stan stropu, grożący zawaleniem. Biegnąca w partii przyziemia lamperia z marmoryzacją posiada liczne ubytki warstwy malarskiej, wypraw tynkarskich, oraz w wążkach ceglanych. Prawie całkowicie nieczytelne są dekoracje ścian pomieszczeń pomocniczych.

Za zły stan obiektu odpowiadają zaniedbania w zakresie profilaktyki. Brak kompleksowego remontu, oraz profesjonalnego użytkowania i spójnej opieki, doprowadziły do jego katastrofalnego stanu technicznego.

3. Badania stratygraficzne

Cel badań: Celem przeprowadzonych badań jest uzyskanie informacji dotyczących występujących materiałów, technologii, oraz oryginalnego opracowania kolorystycznego poszczególnych wypraw tynkarskich, elementów architektonicznych obiektu, oraz polichromii. Wykonano szereg odkrywek na poszczególnych elementach budynku i dokonano obserwacji okiem nieuzbrojonym. Kolejność powłok ustalono na podstawie analizy kilku odkrywek.

Wyniki badań wizualnych okazały się niewystarczające, stąd pobrano próbki do analizy mikroskopowej, które zostały dołączone do niniejszego opracowania.

3.1. Elewacja zachodnia, miejsca wykonania odkrywek

3. 1. 1. Odkrywka nr 1. Blenda okienna, elewacja zachodnia.

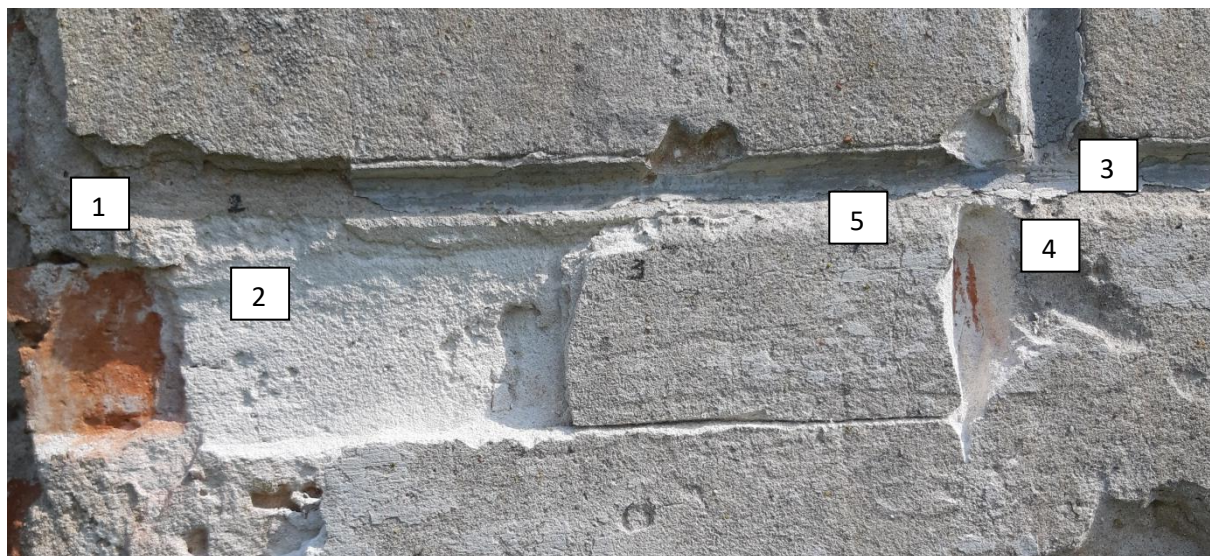
Obserwacje: warstwa tynku silnie odspojona, spękana, wypłukana przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze białym. Tynk pokryty jest dwoma warstwami farby, które uległy daleko idącej destrukcji. Pierwsza warstwa jest w kolorze starej bieli, druga w kolorze szarym.

Wnioski: Ściany blend okiennych murowane z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, murowane na zaprawie wapiennej z wypełniaczem z piasku. Tynkowane zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze starej bieli, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9298, nr 9339 lub z wzornika firmy Remmers Alt Weiß.

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	biała
2	I		pierwotna warstwa malarska	stara biel
3	II	po 1945 r.	wtórna warstwa malarska	szara

3. 1. 2. Odkrywka nr 2. Pilaster, elewacja zachodnia

Obserwacje: warstwa boniowania w partiach pilastrów silnie odspojona, spękana, wypłukana przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze białym. Tynk pokryty jest trzema warstwami farby, które uległy daleko idącej destrukcji. Pierwsza warstwa jest w kolorze starej bieli, druga w kolorze szarym, a trzecia o kilka tonów jaśniejsza od poprzedniej.

Wnioski: Ściany pilastrów murowane z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, murowane na zaprawie wapiennej z wypełniaczem z piasku. Tynkowane zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze starej bieli, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9298, nr 9339 lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Alt Weiß.

:

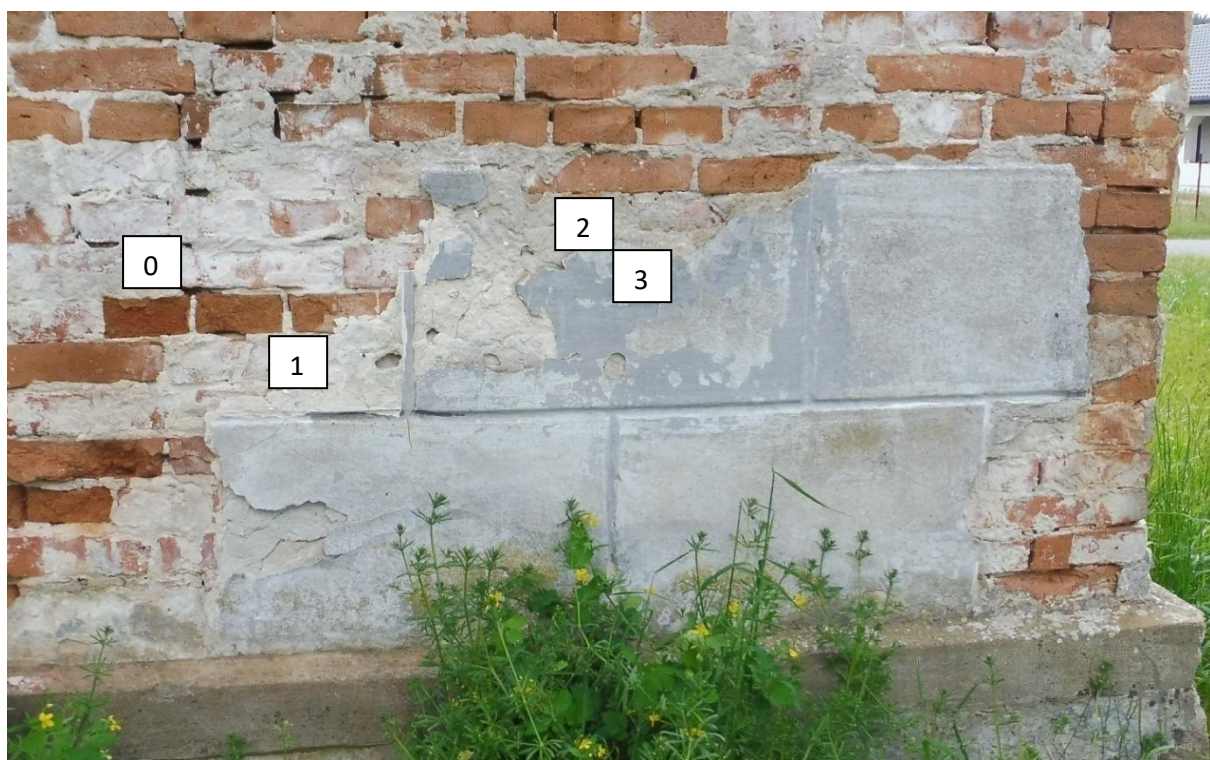
nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	biała
2	I		pierwotna warstwa malarska	stara biel
3	II	po 1945 r.	wtórna warstwa malarska	ciemnoszara
4	II			szara

3.2. Elewacja północna, miejsce wykonania odkrywek

3.2.1. Odkrywka nr 1, fragment tynku ściany, elewacja północna

Obserwacje: warstwa boniowania podobnie jak na elewacji zachodniej silnie odspojona, spękana, wypłukana przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły

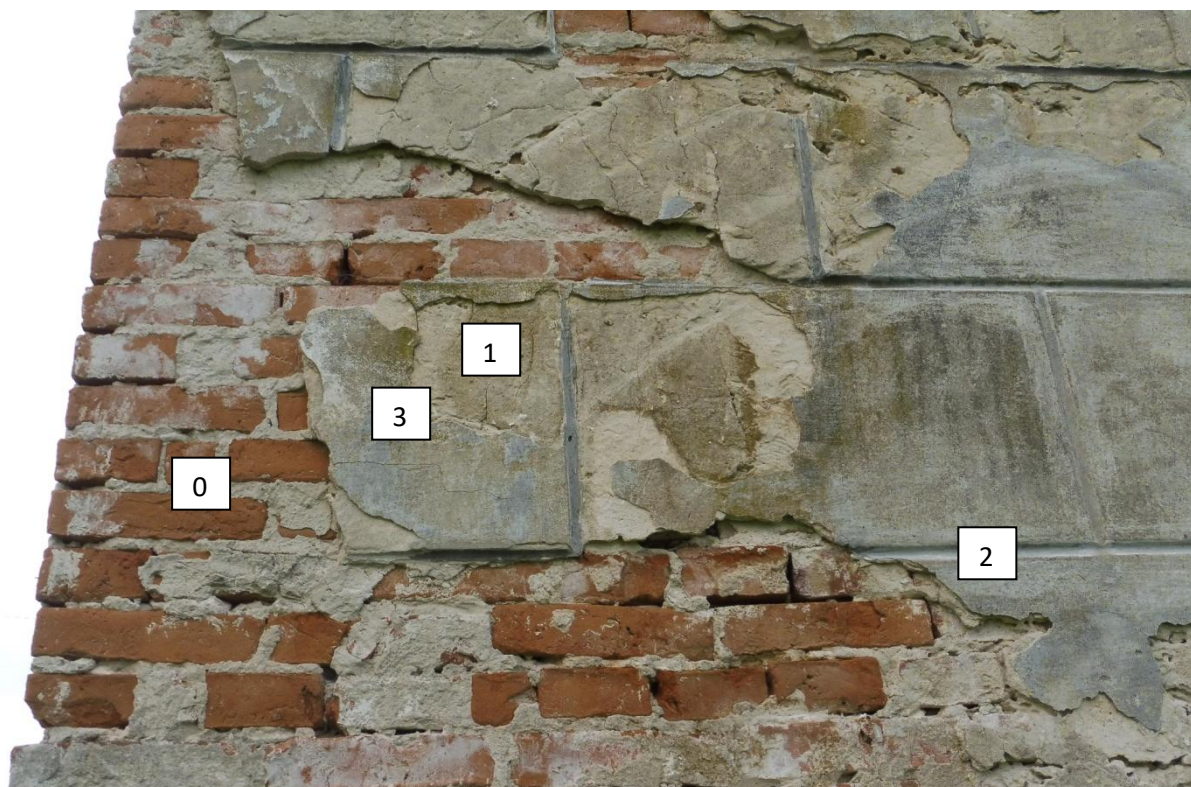
pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze białym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy daleko idącej destrukcji. Pierwsza warstwa jest w kolorze starej bieli a druga w kolorze szarym.

Wnioski: Ściany elewacji północnej, murowane z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowane zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowane zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze starej bieli, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9298, nr 9339 lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Alt Weiß.

:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	biała
2	I		pierwotna warstwa malarska	stara biel
3	II	po 1945 r.	wtórna warstwa malarska	szara

3.2.2. Odkrywka nr 2, fragment wypraw tynkarskich, elewacja północna

Obserwacje: warstwa boniowania w narożniku wschodnim elewacji, podobnie jak w narożniku zachodnim, silnie odspojona, spękana, wypłukana przez wodę opadową. Powierzchnia tynków porażona grzybami, widoczne wykwity na fragmentach tynku. Mur ceglany wymurowany z cegły pełnej, ceramicznej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze białym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy daleko idącej destrukcji. Pierwsza warstwa jest w kolorze starej bieli a druga w kolorze szarym.

Wnioski: Ściany elewacji północnej, murowane z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowane zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowane zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze starej bieli, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9298, nr 9339 lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Alt Weiß.

:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	biała
2	I		pierwotna warstwa malarska	stara biel
3	II	po 1945 r.	wtórna warstwa malarska	szara

3.3. Elewacja wschodnia, miejsce wykonania odkrywki

3.3.1. Odkrywka nr 1, fragment tynku ściany, elewacja wschodnia

Obserwacje: warstwa boniowania podobnie jak na pozostałych elewacjach, silnie odspojona, spękana, wypłukana przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze białym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy daleko idącej destrukcji. Warstwy wypraw mineralnych pokryte miejscami czarnym nagarem. Pierwsza warstwa jest w kolorze starej bieli a druga w kolorze szarym.

Wnioski: Ściany elewacji wschodniej, murowane z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowane zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowane zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze starej bieli, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9298, nr 9339 lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Alt Weiß.

:

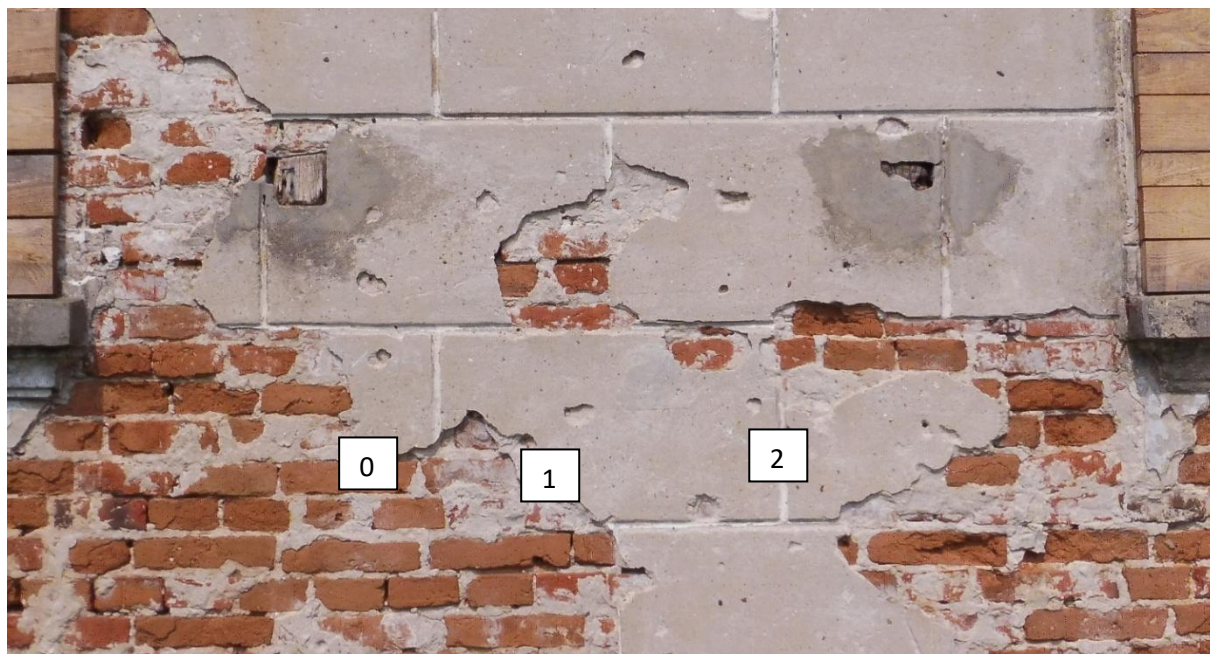
nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	biała
2	I		pierwotna warstwa malarska	stara biel
3	II	po 1945 r.	wtórna warstwa malarska	szara

3.4. Elewacja południowa, miejsce wykonania odkrywki

3.4.1. Odkrywka nr 1, fragment wypraw tynkarskich, elewacja południowa

Obserwacje: warstwa boniowania podobnie jak na pozostałych elewacjach, silnie odspojona, spękana, wypłukana przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze jest w kolorze białym. Tynk pokryty jest jedną warstwą farby, która uległa daleko idącej destrukcji i widoczna jest wyłącznie w wycięciach boniowania. Oryginalna powłoka malarska jest w kolorze starej bieli.

Wnioski: Ściany elewacji południowej, murowane z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowane zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowane zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Powłoka malarska w kolorze starej bieli, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9298, nr 9339 lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Alt Weiß.

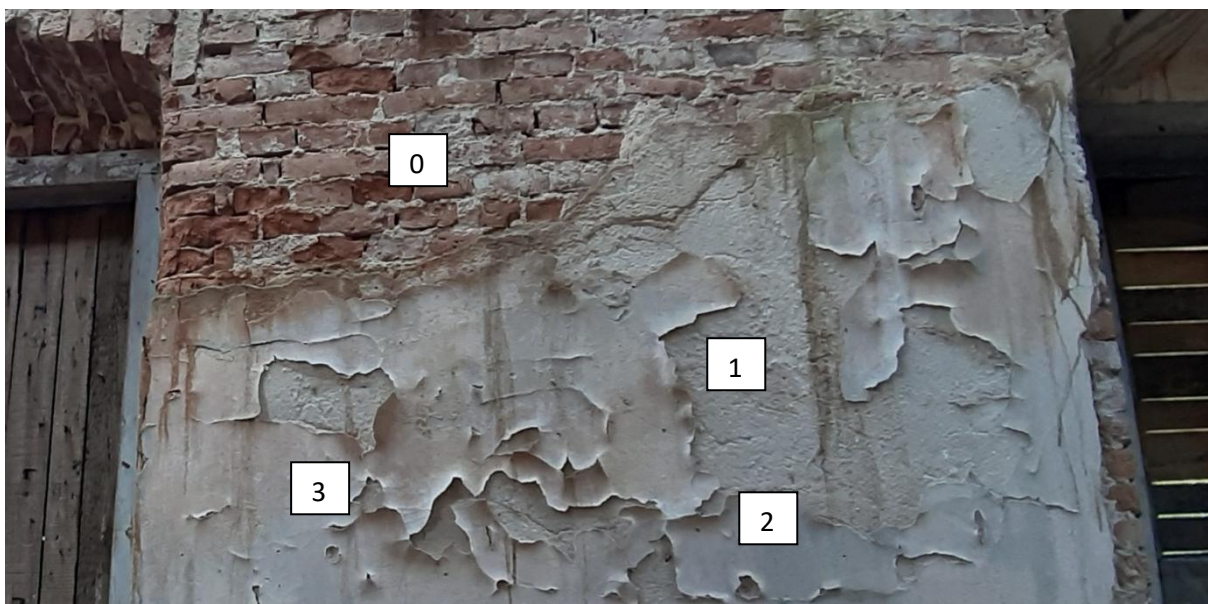
:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	biała
2	I		pierwotna warstwa malarska	stara biel

3.5. Wnętrze zboru mennonickiego, sala modlitewna, fragment ściany północnej, miejsce wykonania odkrywek.

3.5.1. Odkrywka nr 1, fragment wypraw tynkarskich ściana północna.

Obserwacje: warstwy wypraw tynkarskich, silnie odspojone, spękanе, wypłukane przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na

murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy zniszczeniu i wypłukaniu pigmentu. Pierwszą warstwę wymalowano prawdopodobnie farbą wapienną w kolorze jasnobłękitnym. Druga powłoka malarska wymalowana farbą klejową w kolorze różowym.

Wnioski: Ściana wschodnia, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze błękitnym, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9490, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Dunkelblau 21-4.

:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska	jasnobłękitna
3	II	ok. 1924	wtórna warstwa malarska	jasnoróżowa

3.5.2. Odkrywka nr 2, fragment lamperii z marmoryzacją, ściana północna

Obserwacje: Warstwa tynku oraz warstwy malarskie pasa lamperii silnie odspojone, spękanne, w wielu miejscach wypłukane wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego

z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy zniszczeniu i wypłukaniu pigmentu. Pierwszą warstwę wymalowano prawdopodobnie farbą wapienną w kolorze ugru. Druga powłoka malarska imitująca marmur wymalowana farbą o spoiwie olejnym w kolorach szarym, zielonym i czarnym.

Wnioski: Ściana wschodnia, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze ciemnego ugru, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9090, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Ocker 03-3.

:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska	ciemny ugru
3	II	ok. 1924	wtórna warstwa malarska	szara, zielona, czarna

3.6. Wnętrze zboru mennonickiego, sala modlitewna, fragment ścianki działowej od strony zachodniej, miejsce wykonania odkrywki.

3.6.1. Odkrywka nr 1. Fragment bazy kapiteła z dekoracją malarską, ścianka działowa od strony zachodniej.

Obserwacje: Warstwa tynku pilastra oraz dekoracja malarska silnie odspojone, spękanе, w wielu miejscach wypłukane wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Wierzchnia warstwa cegieł zmurszała. Tynk leżący bezpośrednio na murze jest w kolorze kremowym, pokryty jest dwiema warstwami farby. Pierwszą warstwę wymalowano prawdopodobnie farbą wapienną w kolorze ugru. Druga powłoka malarska imitująca marmur wymalowana farbą o spoiwie olejnym w kolorach szarym, zielonym i czarnym.

Wnioski: Pilastry ścianki działowe od strony zachodniej, murowane analogicznie do ściany z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowanej zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Pilastry i ścianka tynkowane zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze ciemnego ugru, zbliżonym do koloru z palety Keim Exklusiv nr 9090, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Ocker 03-3.

:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska	ciemny ugrer
3	II	ok. 1924	wtórna warstwa malarska	szara, zielona, czarna

3.7. Wnętrze zboru mennonickiego, sala modlitewna, fragment ściany wschodniej, miejsce wykonania odkrywek.

3.7.1. Odkrywka nr 1, fragment lamperii z marmoryzacją, ściana wschodnia.

Obserwacje: Warstwa tynku oraz warstwy malarskie pasa lamperii silnie odspojone, spękań, w wielu miejscach wypłukane wodą opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy zniszczeniu i wypłukaniu pigmentu. Pierwszą warstwę wymalowano prawdopodobnie farbą wapienną w kolorze ugru. Druga powłoka malarska imitująca marmur wymalowana farbą o spoiwie olejnym w kolorach szarym, zielonym i czarnym.

Wnioski: Ściana wschodnia, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze ciemnego ugru, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9090, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Ocker 03-3.

:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska	ciemny ugru
3	II	ok. 1924	wtórna warstwa malarska	szara, zielona, czarna

3.7.2. Odkrywka nr 2, napis na ścianie w strefie międzyokiennej, ściana wschodnia.

Obserwacje: warstwy wypraw tynkarskich, silnie odspojone, spękanе, wypłukane przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy zniszczeniu i wypłukaniu pigmentu. Pierwszą warstwę wymalowano prawdopodobnie farbą wapienną w kolorze jasnoblękitnym. Druga powłoka malarska wymalowana farbą klejową w kolorze różowym. W pasie międzyokiennym widoczny jest napis w języku niemieckim: „Wir predigen Christum”, namalowany prawdopodobnie farbą wapienną w kolorze różowym.

Wnioski: Ściana wschodnia, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze błękitnym, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9490, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Dunkelblau 21-4, na którym namalowano napis w kolorze różowym, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9166, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Engischrot, nr 06-4, bądź ton 06-5.

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska ściany	jasnoblękitna
3	I		napis	różowa
4	II	ok. 1924	wtórna warstwa malarska ściany	jasnoróżowa

3.7.3. Odkrywka nr 3. Fragment odkrytej pierwotnej polichromii pod gzymsem na ścianie wschodniej

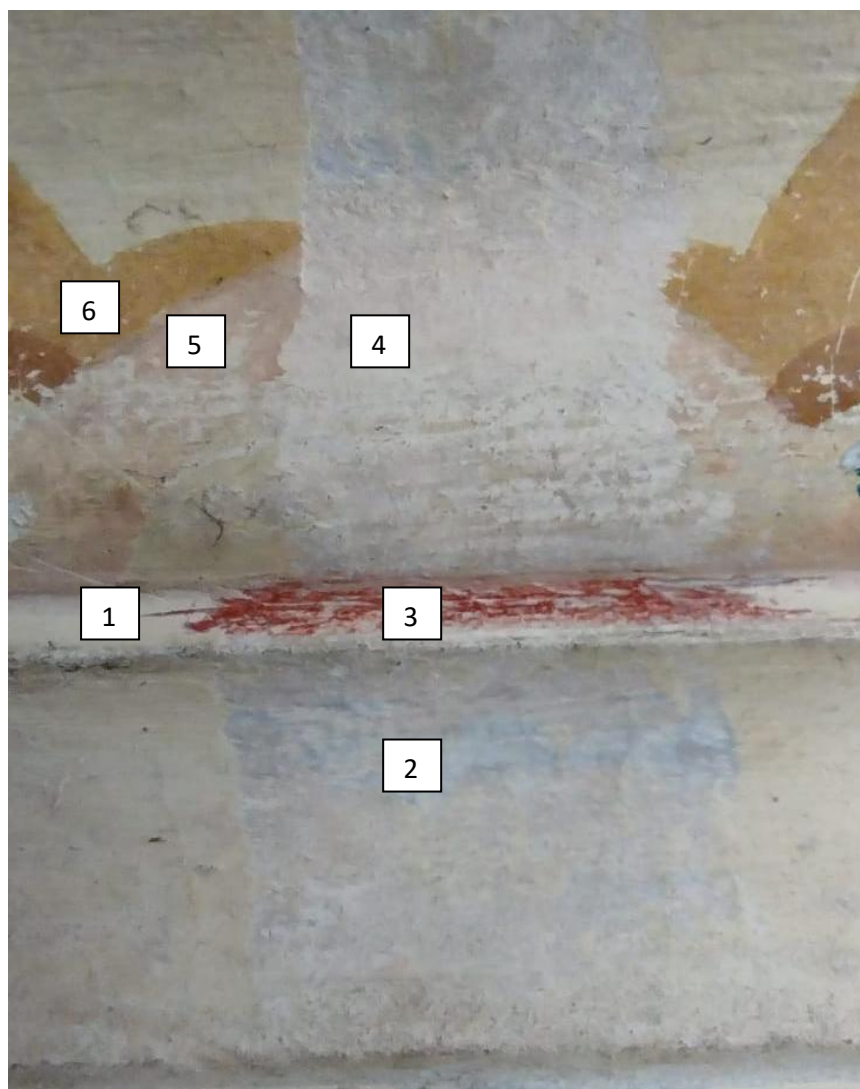
Obserwacje: warstwy malarskie silnie odspojone, podłoże spękanе. Wzdłuż ściany, pod gzymsem polichromie uszkodzone zostały wtórnymi reperacjami z zaprawy cementowo-wapiennej, przykrywającymi instalację elektryczną. Polichromie wypłukane przez wodę opadową. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami polichromii. Pierwszą warstwę stanowi pas z geometrycznym ornamentem w kolorze ugru na błękitnym tle. Druga powłoka malarska nałożona na pobiałę wapienną z powtarzającym się wzorem stylizowanych plakiet i lilijek. Wtórna warstwa malarska utrzymana w tonacji ugru, odcieni różu i błękitu na jasnoróżowym tle.

Wnioski: Ściana wschodnia, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze błękitnym, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9490, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Dunkelblau 21-4, na którym namalowano powtarzający się pas z wzorem geometrycznym w kolorze ugru zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9090, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Ocker nr 03-3..

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska ściany	jasnobłękitna
3	I		ornament geometryczny	ugier
4	II	ok. 1924	wtórna warstwa malarska ściany	jasnoróżowa
5			warstwa pobiały	biała

6			wtórna polichromia z wzorem plakiet i lilijek	ugier, róż, błękit
7	III	po 1945r.	wtórne reperacje z zaprawy cementowo-wapiennej	szara

3.7. 4. Odkrywka nr 4. Fragment wtórnej dekoracji malarskiej na gzymsie, ściana wschodnia

Obserwacje: warstwy malarskie gzymsu odspojone, podłoże spękanе. Polichromie wypłukane przez wodę opadową. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami polichromii. Pierwszą warstwę stanowi jasnobłękitne wymalowanie na gładko z czerwoną lamówką. Druga powłoka malarska nałożona na pobiałę wapienną z powtarzającym się motywem floralnym. Wtórna warstwa malarska utrzymana w tonacji ugru, brązu i błękitu na jasnoróżowym tle.

Wnioski: Ściana wschodnia, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska gzymsu w kolorze błękitnym,

zbliżonym do koloru z palety Keim Exklusiv nr 9490, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Dunkelblau 21-4. Czerwona lamówka w kolorze zbliżonym do palety farb RAL CLASSIC, Korallenrot nr 3016. Pas z powtarzającym się wzorem floralnym w kolorze ugru zbliżonym do koloru z palety Keim Exklusiv nr 9090, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Ocker nr 03-3.

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska ściany	jasnobłękitna
3	I		lamówka	czerwona
4	II	ok. 1924	warstwa pobiałych	biała
5			warstwa pobiałych wtórna warstwa malarska ściany	jasnoróżowa
6			wtórna polichromia z motywem floralnym	ugier, róż, błękit

3.7.4. Odkrywka nr 4, zachowana szczątkowo polichromia fasety z motywem geometrycznym, ściana wschodnia

Obserwacje: Polichromie fasety wypłukane przez wodę opadową. Geometryczny wzór nieczytelny, widoczny jedynie zarys konturów. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami polichromii. Pierwsza warstwa pomalowana w jasnobłękitnym kolorze. Druga powłoka malarska nałożona na pobiałę wapienną z powtarzającym się motywem geometrycznym. Wtórna warstwa malarska utrzymana w tonacji złamanej czerwieni na jasnoróżowym tle

Wnioski: Ściana wschodnia, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska gzymsu w kolorze błękitnym, zbliżonym do koloru z palety Keim Exklusiv nr 9490, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Dunkelblau 21-4. Wzór geometryczny zajmujący płaszczyznę fasety w kolorze Englischrot 06-5 z wzornika firmy Remmers, na jasnoróżowym tle w kolorze zbliżonym do

koloru z palety Keim Exclusiv nr 9154, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Bolusrot nr 05-6.

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska ściany	jasnobłękitna
3	II	ok. 1924	warstwa pobiałą	biała
4			wtórna warstwa malarska ściany	jasnoróżowa
5			wtórna polichromia z motywem geometrycznym	różowa

3.7.5. Odkrywka nr 5, fragment zachowanej pierwotnej dekoracji malarskiej sufitu, narożnik wschodnio-południowy.

Obserwacje: warstwy malarskie sufitu odspojone, podłoże spękane. Polichromie wypłukane przez wodę opadową. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami polichromii. Tło pierwszej warstwy wymalowane w kolorze jasnobłękitnym. Krawędź sufitu z faseta zaakcentowana lamówką w kolorze ugru z jasnobłękitnym motywem wstęgi. W narożniku namalowany prawdopodobnie dzban z kwiatami. Druga powłoka malarska nałożona na pobiałę wapienną z motywem bordiury. Ornament oddzielający sufit od fasety w kolorze ciemnoróżowym na jasnoróżowym tle, zaakcentowany w narożniku błękitnym ornamentem floralnym.

Wnioski: Sufit tynkowany zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska sufitu w kolorze błękitnym, zbliżonym do koloru z palety Keim Exclusiv nr 9490, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Dunkelblau 21-4. Ugrowa lamówka oddzielająca sufit od fasety w kolorze Ocker 03-3 z wzornika firmy Remmers, bądź Keim Exclusiv nr 9090, wstęga w kolorze błękitnym Blau 20-1 z wzornika firmy Remmers.

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	strop drewniany	brązowa
1	I		sufit z pierwotną zaprawą mineralną	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska ściany	jasnobłękitna
3	I		pierwotna dekoracja malarska	błękitna, różowa, brązowa
4	II	ok. 1924	warstwa pobiału	biała
5			wtórna warstwa malarska ściany	jasnoróżowa
6			wtórna polichromia z bordiurą i ornamentem roślinnym	ciemnoróżowa, błękitna

3.7.5/1 Odkrywka nr 5, fragment zachowanej pierwotnej dekoracji malarskiej sufitu zaznaczony konturem, narożnik wschodnio-południowy.

3.7.5/2 Odkrywka nr 5, fragment zachowanej pierwotnej dekoracji malarskiej sufitu, narożnik wschodnio-południowy.

3.7.6. Odkrywka nr 6, fragment zachowanej pierwotnej polichromii na ścianie południowej

Obserwacje: Warstwa tynku oraz warstwa malarska bordiury w wielu miejscach wypłukane przez wodę opadową, o słabo czytelnym rysunku. Widoczne fragmenty muru ceglanego z cegły pełnej, ceramicznej, murowanej na zaprawie wapiennej, bądź wapienno-cementowej. Warstwa tynku leżąca bezpośrednio na murze w kolorze kremowym. Tynk pokryty jest dwiema warstwami farby, które uległy zniszczeniu i wypłukaniu pigmentu. Pierwszą warstwę wymalowano prawdopodobnie farbą wapienną w kolorze jasnobłękitnym. Na niej znajduje się bordiura z motywem geometrycznym w kolorze błękitnym i czerwonym. Druga wtórna powłoka malarska w kolorze różowym.

Wnioski: Ściana południowa, murowana z cegły ceramicznej, pełnej wypalanej z czerwonej gliny, spoinowana zaprawą wapienną z wypełniaczem z piasku. Tynkowana zaprawą mineralną wapienno-piaskową. Najstarsza powłoka malarska w kolorze błękitnym, zbliżonym do koloru z palety Keim Exklusiv nr 9490, lub z wzornika firmy Remmers w kolorze Dunkelblau 21-4, na którym namalowano bordiurę w kolorze czerwonym zbliżonym do

koloru z wzornika firmy Remmers, Englischrot 06-2, bądź Keim Exclusiv nr 9164, niebieski pasek w kolorze Blau nr 20-0 z wzornika firmy Remmers.

:

nr warstwy	faza chronologiczna	datowanie	charakterystyka warstwy	barwa
0	I	ok. 1864	mur ceglany	czerwona
1	I		pierwotna zaprawa mineralna	kremowa
2	I		pierwotna warstwa malarska	jasnobłękitna
3	I		bordiura	błękitna, czerwona
4	II	ok. 1924	warstwa pobiałą	biała
5	II		wtórna warstwa malarska	jasnoróżowa

4. Założenia konserwatorskie

Celem prac konserwatorskich jest zatrzymanie procesu niszczenia historycznego budynku, oraz przywróceniu walorów estetycznych obiektu. Wszystkie proponowane przez program prac konserwatorskich, materiały muszą być dobierane w taki sposób by ich właściwości fizykochemiczne odpowiednio współpracowały z substancją zabytku. Ponadto należy uwzględnić pozostałe elementy budynku, które mają wpływ na wygląd estetyczny poszczególnych elewacji: stolarka okienna i drzwiowa, obróbki blacharskie, pokrycie dachowe.

5. Program prac konserwatorskich

Przed przystąpieniem do prac konserwatorskich należy zabezpieczyć obiekt pod względem konstrukcyjnym z zachowaniem maksimum ostrożności wynikających z przepisów bezpieczeństwa higieny pracy. Ze względu na zabytkowy charakter obiektu, wszelkie prace należy prowadzić zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi.

Konstrukcja dachu oraz pokrycie dachowe są bardzo w złym stanie, stąd proponuje się ich rekonstrukcję. Demontaż poszczególnych elementów konstrukcyjnych należy wykonać po zabezpieczeniu budynku przed zalaniem w trakcie deszczu. Konstrukcja stropu powinna być wzmocniona stemplami budowlanymi w celu przeprowadzenia dalszych odkrywek stratygraficznych na suficie. Wszelkie decyzje w sprawie konserwacji i rekonstrukcji polichromii, powinny być ustalane w trakcie komisji konserwatorskich.

Elewacje zewnętrzne

- odtworzenie oryginalnego charakteru cokołu, z widocznymi ciosanymi kamieniami narzutowymi; W pierwszej kolejności należy skuć wtórne tynki, oraz spoiny na głębokość 2 cm. Następnie proponuje się spoinowanie bezcementową zaprawą FM ZF (Fugenmörtel) firmy Remmers. Rolkę ceglaną w górnej partii podmurówki, należy oczyścić z wtórnych powłok mineralnych i otynkować zaprawą wapienno-cementową ze spadkiem na odsadzce podmurówki o nachyleniu 2-3%.
- Skucie wszystkich tynków, które charakteryzują się dezintegracją z podłożem oraz wtórnych cementowych zapraw.
- dezynfekcja ścian zaatakowanych przez glony i mchy; usunięcie porastających obiekt mikroorganizmów preparatem biobójczym na podłożu mineralnym np. KEIM Algicid Plus, Alkutex BFA-Entferner. Aby zapobiec kolejnemu wzrostowi mikroorganizmów, należy dodawać wspomniane środki do wody zarobowej zapraw.
- wzmocnienie wątków ceglanych preparatem KSE 300 firmy Remmers. Środek oparty na estrach kwasu krzemowego, zapewnia zachowanie kapilarności i przepuszczalności pary wodnej. Środek należy nakładać pędzlem, do całkowitego wysycenia powierzchni cegieł. uzupełnienie ubytków w wątkach ceglanych; po wzmocnieniu należy uzupełnić odsłonięte wązki ceglane mineralną zaprawą do reprofilacji cegły o odpowiednio dobranym zabarwieniu i uziarnieniu np. Restauriermörtel RM. W miejsce zniszczonych bądź zasolonych cegieł, wmurować zdrowe, zgodnie z normami budowlanymi.
- uzupełnienie spękań w strukturze murów mineralnymi zaprawami; spękania należy rozciąć na głębokość 0, 15 m., następnie zagruntować rozcięcia spękań preparatem na bazie żywic poliakrylowych np. StoPrim Grundex, rozcieńczonym z płynem StoFluid AF. Uzupełnić elastyczną zaprawą Sto RissFuller Fein. Podobne rozwiązanie proponują firmy Remmers i Sopro.
- naprawa rys za pomocą systemu Spiralanker Remmers: w pierwszej kolejności należy usunąć zaprawę z poziomych spoin po obu stronach pęknięcia na głębokość ok. 6 cm.

Następnie oczyścić spoiny z luźnych części i zwilżyć by zwiększyć przyczepność pierwszej warstwy zaprawy Remmers Spirallankermörtel. Zaprawę wciskać za pomocą pistoletu. W kolejnym etapie należy wcisnąć w zaprawę kotwę spiralną Remmers Spirallanker i nałożyć drugą warstwę zaprawy Remmers Spirallankermörtel. Rysę w murze wypełnić do zrównania z siecią spoin materiałem Bohrlochsuspension. Ubytki w ceglach uzupełnić zaprawą Remmers Restauriermörtel, a otwarte spoiny odpowiednio dopasowaną kolorystycznie zaprawą spoinową Remmers Fugenmörtel.

- zszycie spękania ścian kotwami; ścianie szczytu elewacji zachodniej, widoczne jest głębokie pionowe spękanie. W poziomych warstwach wątków ceglanych należy wywiercić szczeliny w wymaganych odstępach i na określoną głębokość. Następnie wyczyścić szczeliny odkurzaczem i spryskać wodą. Do końca szczeliny wprowadzić zaprawę HeliBond o grubości 10 mm. W celu uzyskania równej otuliny, należy wepchnąć w zaprawę pręt HeliBar. Wprowadzić następną warstwę zaprawy cementowej, wygładzić powstałą spoinę, zostawiając 10 mm na warstwę wyrównawczą.
- zamurowanie wtórnych otworów wejściowych od strony południowej z użyciem zdrowych cegieł spełniających wszelkie normy budowlane, oraz przywrócenie wejścia głównego od strony zachodniej.
- odtworzenie wypraw tynkarskich z dekoracyjnym opracowaniem w formie boniowania: zaleca się zastosowanie systemu tynku renowacyjnego Remmers SP (Sanierputz). Trwale hydrofobowy, otwarty na dyfuzję pary wodnej tynk SP Top white (Sanierputz altweiß), pozwala murom wysychać, powstrzymuje jednak sole, nie dopuszczając do powstawania wykwitów.
- rekonstrukcja elementów i detali architektonicznych; gzymsy, opaski okienne, parapety, należy odtworzyć wykonując je metodą ciągnioną, z wózka w zaprawie mineralnej, bądź zdjąć formę z profili ciągnionych, zachowanych na elewacji. W przypadku wykonywania profili na obiekcie, należy w pierwszym etapie zastosować szybkowiążącą, gruboziarnistą zaprawę do ciągnięcia rdzeni sztukatorskich Stucco GZ (Grobzugmörtel) firmy Remmers. Po wyschnięciu profili, nałożyć drugą warstwę szybkowiążącej zaprawy wykończeniowej Stucco FZ (Feinzugmörtel). Do elementów prefabrykowanych w warsztacie, proponuje się szybkowiążącą zaprawę sztukatorską Stucco GF (Stuckmörtel GF). Zabrania się zastosowania profili styropianowych.
- montaż zrekonstruowanych elementów architektonicznych; elementy należy wkleić we wcześniej przygotowane gniazda za pomocą żywic epoksydowych lub poliestrowych, odpornych na działanie czynników atmosferycznych. Proponuje się zastosowanie żelowego kleju konstrukcyjnego Akepox, bądź żywicy epoksydowej Epidian 5 z utwardzaczem Z-1 (trójetylenoczteroamina). Niektóre elementy, jak gzyms wieńczący, należy zakotwić za pomocą kotew mechanicznych, odpornych na działanie czynników atmosferycznych. Powstałe spoiny między elementem sztukateryjnym a tynkiem należy wypełnić zaprawami renowacyjnymi: Historic Spritzbewurf, Historic Unterputz, Feinzugmörtel, Stuckmörtel GF RZ.
- obróbki blacharskie; zamontowanie nowych rynien i rur spustowych wykonanych z blach miedzianych.
- zagruntowanie wyschniętej i wysezonowanej powierzchni zapraw; proponowane pomalowanie elewacji gruntem Silikat Grundierung D, lub KEIM Fixativ, Special-Fixativ.
- pomalowanie zagruntowanej powierzchni zapraw; proponowane farby silikatowe o właściwościach hydrofobowych; farba użyta do malowania, powinna charakteryzować się dużą dyfuzyjnością i dobrym wiązaniem z podłożem. Proponowane systemy to

Silikatfarbe D, KEIM Solidalit, Restaurolasur, bądź Silikonfarbe SF Remmers
Pomalowanie według projektu kolorystycznego zatwierdzonego przez komisję konserwatorską.

Elementy drewniane

- stolarka okienna i drzwiowa- rekonstrukcja oparta na historycznych formach i wymiarach. W sali modlitewnej otwory okienne o wykroju prostokątnym, z odcinkowym nadprożem, o konstrukcji ościeżnicowej ze stałym słupkiem. Proponowany dwudzielny układ okien, ośmiokwaterowy. W elewacji zachodniej okna o wykroju kwadratowym, zamknięte odcinkowymi nadprożami, o analogicznej konstrukcji, jedynie zmieniony podział na dwudzielny, sześciokwaterowy. Od strony zewnętrznej okna posiadały drewniane okiennice, o konstrukcji ramowo-płycinowej, z układem trzech płycin na każdym ze skrzydeł. Nie zachowała się stolarka drzwiowa, proponuje się więc wykonanie drzwi drewnianych w konstrukcji ramowo-płycinowej. Drzwi wejściowe dwuskrzydłowe, drzwi do pomieszczeń w zachodniej części obiektu, jednoskrzydłowe. Wszystkie elementy stolarki okiennej i drzwiowej należy pomalować wodorozpuszczalną farbą w kolorze zgodnym z paletą kolorów NCS, nr S 0505-G20Y.
- filary-dwa drewniane filary, pierwotnie znajdujące się w zachodniej części sali modlitewnej należy zrekonstruować, w oparciu o zachowane oryginalne fragmenty. Ich powierzchnię pomalować farbą w analogicznym kolorze pozostałych elementów drewnianych we wnętrzu.
- podłogi-do rekonstrukcji, w oparciu o tradycyjne rozwiązanie podłogi deskowej na legarach, z podwyższeniem w strefie wschodniej.

Elementy metalowe

Metalowy krzyż w zwieńczeniu szczytu, należy poddać zabiegom konserwatorskim. Po mechanicznym oczyszczeniu z nawarstwień atmosferycznych, usunąć produkty korozji. Następnie nanieść pędzlem antykorozyjną warstwę farby podkładowej i nałożyć matową farbę do metalu w kolorze czarnym np. Kunstschmiede-Lack Eddi Schmidt.

Malowidła ściennie

Przed przystąpieniem do prac konserwatorskich, ze względu na zły stan techniczny stropu, który grozi zawaleniem, należy go zabezpieczyć stemplami budowlanymi. Stan zachowania polichromii jest zły, jednakże ze względu na szczególny charakter obiektu, oraz jego unikalną wartość historyczną i kulturową, należy podjąć starania zachowania jak największych partii z oryginalną substancją. W trakcie wykonywania odkrywek stratygraficznych, odkryto fragmentarycznie zachowane, pierwotne polichromie, namalowane po 1864 roku. Należy przeprowadzić dalsze badania odkrywkowe poszczególnych partii polichromii. W przypadku pasa lamperii z marmoryzacją, istnieje możliwość zachowania dużej części oryginału. Należy przeprowadzić kompleksowe prace konserwatorskie.

Polichromie ścian w partii gzymsu wieńczącego

- Wykonanie dokumentacji fotograficznej stanu zachowania malowideł przed pracami konserwatorskimi.
- Przeprowadzenie oględzin oraz badań przyczepności warstw tynkarskich i malarskich,

wraz ze zlokalizowaniem pustek podtynkowych.

- Zabezpieczenie odspojonych fragmentów dekoracji malarskiej wraz z tynkiem bibułą japońską, klejoną niskoprocentową metylocelulozą.
- Wykonanie podtynkowych iniekcji w miejscach odspojonych tynków z dekoracją malarską na bazie wapna hydraulicznego (np. Ledan TB1)
- Wykonanie kroplówek z użyciem preparatu Haftfest firmy Remmers w miejscach gdzie nie można wprowadzić wapna hydraulicznego.
- Uzupełnienie większych szczelin zaprawą mineralną ze spoiwem hydraulicznym (np. Keim Restauro Fuge).
- uzupełnienie drobnych spękań i rozwarstwień preparatem scalająco-wypełniającym (Keim Universalputz-Fein).
- Usunięcie zabezpieczeń z bibuły z polichromii.
- Doczyszczanie mechaniczne powierzchni dekoracji malarskiej z użyciem gąbek ściernych Wishab.
- Wykonanie unifikacji kolorystycznej warstwy malarskiej w technologii krzemianowej bądź użycie farb wapiennych w formie retuszu naśladowczego (np. Keim Restauro Lasur, Color CL Historic Kalkfarbe firmy Remmers)
- Zabezpieczenie polichromii 2 % roztworem Paraloidu B 72 w toluenie, bądź innym preparatem hydrofobowym.
- Wykonanie powykonawczej dokumentacji fotograficznej i opisowej z przebiegu prac konserwatorskich.

Lamperia z marmoryzacją

- Wykonanie dokumentacji fotograficznej stanu zachowania malowideł przed pracami konserwatorskimi.
- Przeprowadzenie oględzin oraz badań przyczepności warstw tynkarskich i malarskich, wraz ze zlokalizowaniem pustek podtynkowych.
- Zabezpieczenie odspojonych fragmentów dekoracji malarskiej wraz z tynkiem bibułą japońską, klejoną niskoprocentową metylocelulozą.
- Wykonanie podtynkowych iniekcji w miejscach odspojonych tynków z dekoracją malarską na bazie wapna hydraulicznego (np. Ledan TB1)
- Wykonanie kroplówek z użyciem preparatu Haftfest firmy Remmers w miejscach gdzie nie można wprowadzić wapna hydraulicznego.
- Uzupełnienie ubytków warstwy podkładowej z użyciem kitu o dużej elastyczności firmy Ittalstucco.
- Usunięcie zabezpieczeń z bibuły z polichromii.
- Doczyszczanie mechaniczne powierzchni dekoracji malarskiej z użyciem gąbek ściernych Wishab.
- Uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej. Należy wiernie odtworzyć mazerowanie – w sposób naśladowczy. Zaleca się zastosowanie farb żywicznych *Di Volo Virence*, bądź olejno-żywicznych.
- Zabezpieczenie powierzchni marmoryzacji błyszczącym bądź satynowym, werniksem ketonowym Winsor&Newton.
- Wykonanie powykonawczej dokumentacji fotograficznej i opisowej z przebiegu prac konserwatorskich.

6. Dokumentacja fotograficzna

Fot. nr 1. Fragment mapy województwa płockiego i ziemi dobrzyńskiej przed 1806 r. Czerwonym konturem zaznaczone miejsce przyszłej osady Wymysle⁸.

Fot. nr 2. Fragment mapy z ok. 1864 roku, z osadą Wymysle⁹.

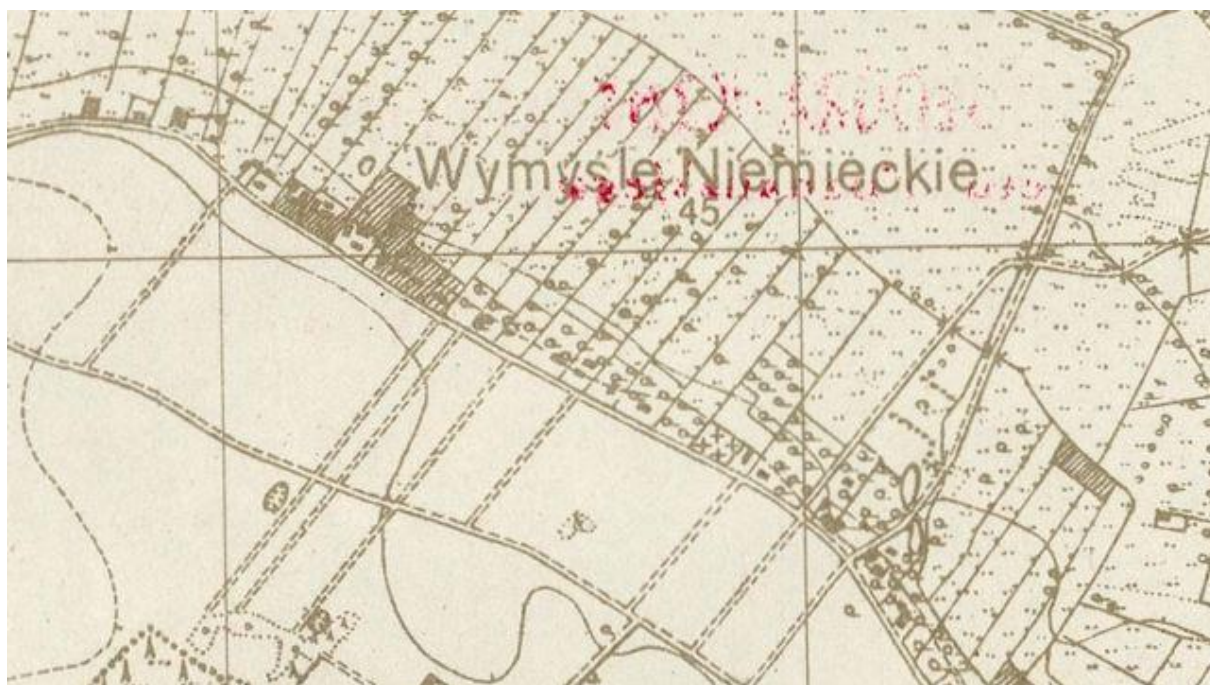
⁸ Mapa pochodzi ze strony internetowej igrek.ampz.pl

⁹ Mapa pochodzi ze strony internetowej igrek.ampz.pl

Fot. nr 3. Fragment mapy z 1925 roku, z zaznaczonym zborem moennonickim¹⁰.

Fot. nr 4. Fragment niemieckiej mapy z 1944 roku, z miejscowością Nowe Wymysle¹¹.

¹⁰ Mapa pochodzi ze strony internetowej igrek.ampz.pl

¹¹ Mapa pochodzi ze strony internetowej igrek.ampz.pl

Fot. nr 5, Widok zboru mennonickiego od strony zachodniej, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 6, fragment elewacji zachodniej zboru mennonickiego, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 7, fragment elewacji zachodniej, widok na partię zamurowanego wejścia głównego i szczyt, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 8, elewacja północna, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 9, fragment elewacji północnej, widoczne odsłonięte i zdekonstruowane wązki ceglane, oraz pęknięcia ścian na prawo od otworu okiennego, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 10, fragment partii przyziemia z uszkodzonym cokołem, elewacja północna, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 11, widok na elewację wschodnią i południową, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 12, narożnik wschodnio-południowy, widoczne ubytki wypraw tynkarskich, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 13, Uszkodzona konstrukcja dachowa i pokrycie dachu, elewacja południowa, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 14, Uszkodzony gzyms wieńczący, oraz zdekonstruowane wątki ceglane, elewacja południowa, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 14, wnętrze budynku, widok na ścianę działową od strony zachodniej i fragment konstrukcji stropu, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 15, widok na ścianę północną, wewnątrz budynku, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 16, widok na strop i więźbę dachową, wewnątrz budynku, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 17, fragment polichromii na ścianie wschodniej i brakujące fragmenty sufitu, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 18, widok na wschodnią część wnętrza budynku, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 19, ściana południowa, wtórne wejście do budynku powstałe po 1945 r., czerwiec 2023 r.

Fot. nr 20, schody prowadzące na empore w pomieszczeniu od strony zachodniej, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 21, fragment dekoracji malarskiej z marmoryzacją, ściana północna, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 22, zachowana stolarka okienna otworu okiennego, ściana wschodnia, czerwiec 2023 r.

Fot. nr 23, 24, 25, polichromie górnej partii ściany wschodniej, czerwiec 2023 r.

